

КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ В ЖИТТІ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО-БДЖОЛЯРА П. І. ПРОКОПОВИЧА

Серед вихованців Києво-Могилянської академії є багато всесвітньо відомих діячів. Серед них — винахідник рамкового вулика, засновник першої в Росії школи бджільництва Петро Іванович Прокопович. Вивчення його життєвого шляху і трудової діяльності є особливо актуальним, оскільки на честь його досягнень та винаходів 2000рік носить ім'я П. І. Прокоповича.

Петро Іванович Прокопович — один з вихованців Києво-Могилянської академії, гідний того, щоб ним пишалися. Не всім знайоме це ім'я, а от ті, хто займається бджільництвом, знають, що він був видатним українським пасічником, який розпочав справжню революцію в бджільництві. Значення його наукових розробок та практичного досвіду величезне. До нього близько двох тисячоліть вчення про бджіл базувалося на знаннях Арістотеля та на повір'ях і забобонах. Лише він зміг перевести бджільництво на наукову основу, фактично зробивши бджіл домашніми, переселив їх з бортей, колод, дуплянок у рамочні вулики. Потім відкрив першу в Росії школу бджільництва, де протягом половини століття готувались спеціалісти.

Відаючи належне його заслугам, рішенням XII міжнародного конгресу Апіславії цей рік оголошено роком нашого славетного земляка Петра Івановича Прокоповича. А в серпні місяці Спілка бджолярів України разом зі всіма, кому дороге його ім'я, урочисто відсвяткували знаменну дату не тільки в історії бджільництва, а й в історії України — 225 років з дня народження Великого бджоляра, талановитого винахідника першого в світі рамочного вулика, цілителя бджіл, публіциста і педагога. Його ім'я носить Інститут бджільництва.

Народився Петро Іванович 12 липня 1775 р. в сім'ї священника Покровської церкви села Мітченки Конотопського повіту Чернігівської губернії. Усі з роду Прокоповичів походили з козацької полкової старшини, і батько, Іван Андрійович, відповідно до сімейних традицій, хотів бачити сина-первістка військовим. Тому незабаром хлопчика було записано до реєстру

Новгород-Сіверського намісництва і вже в 7 років був кадетом Херсонського пікінерського полку. Так, син дворянина, з козацького роду, волею батьків був призначений у майбутні офіцери. Але щоб стати таким, він мав "знатися не тільки на військовій справі, а й бути освіченим в інших науках".

Такі знання могла дати лише Києво-Могилянська академія. Сюди за "наукою і мудрістю" посилала навчатися своїх синів вся православна південно-російська дворянська аристократія і малоросійська військова старшина. Тому, закінчивши парафіяльну школу-дияківку, в 1786 р. хлопчик опинився в Києві. Після розмови батька з префектом новому спудею стало зрозумілим, що програма як для майбутніх військових, так і штатських однакова і забезпечувала як мінімум посаду канцеляриста. Загалом програма була навіть схожа на програму кадетських корпусів, що готували офіцерів для армії, де так само було більше загальноосвітніх дисциплін, ніж військових. Ці вади в навчанні доводилося виправляти безпосередньо в полках діючої армії.

Навчання в Києво-Могилянській академії залишило глибокий слід на всьому подальшому житті Петра Івановича. Саме тут довгих вісім років він "гриз граніт науки" і вивчав іноземні мови. Академія давала не лише високий рівень освіти, а й виховувала нових людей. Тут привчали своїх вихованців до працелюбності та цілеспрямованості, почуття відповідальності, прищеплювали волю до досягнення поставленої мети, виявляли таланти і нахили. Навчання та виховання були поставлені так, щоб все це сприяло формуванню у молоді суспільних ідеалів, переконань у необхідності служінню су-

спільству. Тут знайшла своє втілення ідея оцінювання людської гідності не за походженням, а за розумом і освіченістю. Тому не випадково на цьому сприятливому ґрунті зійшли і розквітали численні таланти, що стали і прикладом для Петра Івановича, і гордістю Академії.

Військова кар'єра не дуже приваблювала Петра. Ще з дитячих літ йому більше імпонувало живе спілкування з природою, пізнання рідної мови, усна народна творчість, почуття прекрасного. А в Академії він зрозумів, що його покликання відрізняється від батьківської волі. 8 1786 році було опубліковано "Устав народных учителей Российской империи". Тоді з розвитком мережі шкіл у країні виникла гостра потреба у вчителях, для їх підготовки Академія неодноразово направляла своїх вихованців у Московський університет. Деякі, залишаючись там, займалися науковою діяльністю. Вочевидь, Петра особливо захоплювала ідея просвітників-демократів і він вірив у позитивний вплив науки на суспільство. Але батькова сім'я зростала, коштів на навчання не було і він погодився з батьками. Крім того, у військовій службі були свої переваги — вона була прибутковішою. Але "Як я шкодую,— говорив згодом Петро Іванович,— що доля, що з самого початку не сприяла моїй освіті, яка загородила мені дорогу до храму світорозуміння, не привела мене до обсерваторії для відкриття зовнішніх причин, що діють на все земне буття".

І ось Академія позаду, надворі 1794 рік. Країна готувалася до нових кампаній. Вже 9 вересня Петрові було присвоєне звання "корнет". І ненадовго заскочивши додому, він вирушає з Єлисаветградським полком у Польський похід. Будучи в резерві на шляху до Варшави, Петро посилено займається військовою підготовкою. У списку військових Переяславського кінно-егерського полку, що відзначилися при штурмі Праги (передмістя Варшави), який відбувся 24 жовтня 1794 р., про кадетів (братів) Петра і Федора Прокоповичів сказано так: "При вступлении в ретраншемент, собравшуюся неприятельскую толпу по левой стороне колонны, особливо с отделенной командой, разбили и показали себя отлично, храбро и неустрашимо и показали пример подчиненным".

У листопаді кампанія завершилася. Які ж тепер перспективи в людини, що з відзнакою закінчила Академію? Дисциплінований, вихований в дусі гуманізму і показавши себе у бою героєм, він звертає на себе увагу військового керівництва

25 квітня 1794 р. виходить наказ про будівництво Одеси. Для координації робіт створюється "Експедиция строения города и гавани" на

чолі з генерал-майором Деволантом. Йому знадобився моторний і грамотний помічник "для исправления письменных дел". Саме таким був Петро Іванович. Питань та проблем було багато, кореспонденція йшла потоком і різними мовами. Тут були задіяні багато відомств, військових частин, купецтва столичного і провінційного. Скрізь треба своєчасно відповісти, вислати розпорядження, накази та прохання. Працелюбний Петро незабаром став справжнім помічником генерала й користувався повною довірою і любов'ю. Тут він прослужив близько двох років, і служив би й далі, але до влади приходить Павло І, який запроваджує нову політику. Вважаючи будівництво фортець на півдні недоцільним, новий цар своїм височайшим велінням скасовує "Експедицію" і розформовує Переяславський полк кінних егерів. Опинившись без роботи, Петро Іванович виявив бажання служити в гусарському Боура полку (Павлоградському), ад'ютантом у генерала Боура К. Ф., де перебував з 24 серпня 1797 р. до 17 жовтня 1798 р. Потім "отставлен от службы по прошению поручиком", через те що в армії не бачив більше своєї перспективи, хоча з винятковою ревністю ставився до служби. Тут, в армії, він пізнав владолюбство і хабарництво керівництва, заздрість та ворожнечу, казнокрадство та інші "злоключения и непотребства" захисників трону та вітчизни, що забули про обов'язок і національну гідність. Він з боєм дивився на таких вершителей долі народу, не міг і не бажав бути з ними в одній упряжці.

Вийшовши у відставку, він уже не мислив про навчання в університеті. На скромні заощадження купив 3 десятини землі, збудував будиночок та винокуренку, але скоро збагнув, що це йому добробуту не принесе. В 1799 р. він вперше звернув увагу на бджіл, і "раптом розгорілося бажання завести їх". Купив бджіл, не маючи про них ніякого поняття. Невдачі змусили проводити ретельні спостереження та всілякі досліди. Часто помилявся, виправляв помилки, висловлював припущення і доходив висновків, позначених неабиякою логічністю. В той же час доводилось орати, косити, збирати хліб, господарювати на городі, теслювати, робити цеглу, доглядати за худобою тощо. Ані виснажлива праця, ані втома не могли зупинити його у вивченні бджолоїної таємниці. Не маючи ніяких настанов, окрім живої наставниці Природи — бджіл, їхні взаємини та зв'язок з рослинним світом, а також примітивні пристрої та допитливий розум допомогли у цьому. І вже в 1808 р. в нього була велика пасіка, 580 бджолиних сімей, накопичений великий досвід: він міг оцінювати знання своїх та закордонних попередників, почав писати твір

про бджільництво. Все це свідчить про нього як про серйозного дослідника, якого глибоко цікавила біологія бджіл та економіка, медоносні рослини та інфекційні хвороби, технологія догляду та дослідна справа, система вуликів і принципи навчання цій науці. Він створив свою систему ведення господарства та керування бджолами — це й застосування кочувань, індивідуальний догляд за родинами, поліпшення кормової бази. Він не вмів і не любив вивчати чи робити наполовину. Якщо вже за щось брався, то хотів це питання осмислити досконало. Наприклад, ботаніку медоносної рослинності вивчав залежно від стану погоди, вологості повітря, атмосферних опадів і навіть... розташування планет, а потім кращі з рослин культивував. Особливу увагу приділяв синякові — "цареві медоносів". Про нього надрукував у журналі статтю "О пользе разведения синяка — растения медоносного и маслособного".

Маючи велику пасіку, неможливо все утримати в пам'яті. Для цього бджоляр пропонує "грамоту бджоляра", зрозумілу й неграмотному — це певні знаки. Він один з перших запропонував отримання меду без убивання бджіл. На початку минулого століття було вельми поширене небезпечне захворювання бджолиного розплоду — гнилець, від якого гинули цілі пасіки. Тоді ніяких науково обґрунтованих засобів боротьби з гнильцем не було, просто бджіл закурювали, а вулики спалювали. Петро Іванович ретельно вивчив джерела хвороби і знайшов простий і чи не єдино можливий спосіб лікування — перегін бджіл із зараженого гнізда у чисте. Цей спосіб і нині використовують бджолярі. Й ось новий винахід, що приніс йому світову славу. В 1814 р. він переводить бджолині стільники в рамку, а потім запропонував "нового сложенія улей, наиболее приспособленный к нашему климату и обиходу с пчелами". Вулик назвав втулковим і ім'я йому дав "Петербург". Зі свого вулика став отримувати утричі більше меду порівняно з поширеною в ту пору дуплянкою. Він повідомив про це в Московське товариство сільського господарства, представив вулик і зразки меду. Всі експонати справили сильне враження. Чутка про видатного бджоляра та його винахід швидко поширилася на південному заході Росії, сягнула найвіддаленіших губерній, Польщі та інших західних країн. Він писав про винаходи в журнали, до нього приїжджали поміщики, купці, селяни, духовні особи — "охотники до пчел", щоб наочно переконатися в цьому. Ні від кого не було таємниць, Петро Іванович показував всім "такие производства с пчелами, которые они приписывали колдовству".

Однак технологія роботи з вуликом була досить складна, навіть з книжок неможливо було зрозуміти ні малограмотному селянинові, ні освіченому господареві. Потреба живого слова, наочності й практики привела П. І. Прокоповича до ідеї створення спеціальної школи бджільництва. В 1825 р., після смерті батька, Петрові Івановичу у спадщину залишилися земля і люди. Найздібніших він направляв у бджолярі для розширення своєї пасіки. Хоча селяни працювали сумлінно і виконували всі його вказівки, проте протягом року вони належних понять про бджіл так і не отримали і не змогли самостійно працювати. Ось тоді й вирішив він "школьним порядком" вчити їх восени та взимку, а "научая других", разом з тим перевірити на практиці свій твір з бджільництва, який готував до видання. Влада дозволила, і офіційно школа відкрилася 1 листопада 1828 р. в селі П. І. Прокоповича. Охочих до пізнання науки про бджіл знайшлося багато.

У школі багато чого було запозичено з принципів Києво-Могилянської академії, з тією лише різницею, що термін навчання в ній становив 2 роки, і початок навчального року з 1 листопада. Як і в академії, учнів зараховували протягом усього року, вступники приймали присягу, випускникам видавалося свідоцтво. Навіть термін носіння одягу і порядок зберігання його був схожий. Але багато було розвинено й доповнено. Заняття проходили в селянській хаті без жодних зручностей. І все ж до навчання висувались високі вимоги. "Ваш обов'язок не тільки навчитися досконало керувати бджільництвом за моїм зразком,— казав Петро Іванович,— а й набути здібності встановлювати бджолині заводи скрізь по селах, де тільки є бджолині угіддя, заводити й покращувати їх, і таким чином всьому навчитися, щоб ви змогли й інших тому ж навчати." Разом із бджільництвом вихованці навчалися читати, писати, арифметики, осягали основи садівництва, лісництва, городньої справи, хліборобства, рослинництва, будівничої справи, тваринництва, шовківництва.

У Статуті школи зазначалася єдність трудового й теоретичного навчання, тому учні "упражнялись в предметах пчеловодства на многократной практике", і цим школа відрізнялася від інших господарських училищ. За кожним було закріплено значну кількість бджолосімей і кожен слідував за їхнім станом. Існувала присяга, що зобов'язувала кожного з учнів. Вона дисциплінувала, виховувала волю і добрі людські якості, вірність слову та обов'язку, застерігала від поганих вчинків. У школі встановлюються вищі моральні цінності — працелюб-

ність, справедливість, совісність, тобто звідси виходили виховані люди.

П. І. Прокопович прагнув, щоб його вихованці все вміли робити своїми руками аж до виготовлення медових вин і не шкодував зусиль "для доведення учеников до возможного совершенства знаний и опытности", пробуджуючи в них цікавість і спостережливість. Він високо цінував і виховував працелюбність, бо вважав, що бджоляр без цієї якості як спеціаліст бути не може. Вважав найгіршими вадами лінощі та небрежність. "Тот не пчеловод, кто ленив, небрежен и не содержит пасеку в чистоте, имеет страсть прихвастнуть ложными показаниями о пасеке", — казав він.

Тим, хто закінчив школу, видавалося свідомо з переліком вивчених предметів, характеристикою здібностей і поведінки. Якщо відгуки про цього учня були гарними, то вважалося, що його майбутнє забезпечене. Учнів, в якому П. І. Прокопович не був упевнений, як у самому собі, свідомства не видавали. За життя Петра Івановича школу закінчило близько 500 чоловік. Це були справжні фахівці своєї справи. Вони були першими провісниками раціонального бджільництва в Росії, створюючи великі пасіки, а найздібніші ставали вчителями бджільництва в інших школах. Саме тому ця школа дуже вплинула на культуру бджільництва. За своєю організацією, системою навчання, з її єдністю теорії і практики, принципами виховання, вражаючими результатами — це було явище винят-

кове на той час. П. І. Прокопович пишався своєю школою і називав її "народной, единственной в своем роде". За видатні успіхи його було нагороджено орденом Св. Володимира 4-го ступеня, золотою медаллю Імператорського Важливого економічного товариства, "За полезные труды" — золотою та срібною медалями Московського товариства сільського господарства. Йому було подаровано також "фрагмодьяровский" мікроскоп і діамантовий перстень. Але найбільшою нагородою стала пам'ять та вдячність народу.

Після смерті Петра Івановича в 1850 році його справу продовжив син і школа проіснувала ще 28 років. Після його винаходу були інші — винахід медогонки та виготовлення вошини, після чого бджільництво цілком стало на раціональну основу.

Сьогодні в Україні бджільництвом у рамках вуликів займаються близько півмільйона чоловік і вони тримають десь близько 3,4 млн бджолосімей, виробляють десятки тисяч тонн меду, воску та іншої продукції, на мільйонах гектарів забезпечено заповнення сільськогосподарських культур. Вони виявилися достойними продовжувачами справи П. І. Прокоповича, завдяки його винаходу вдалося значно підвищити продуктивність бджолосімей, бджільництво стало важливою галуззю сільського господарства, про що мріяв і що самовіддано робив Петро Іванович, прагнучи бути корисним Вітчизні.

1. ЦДІА України в Києві, ф. 1836, оп. 1, спр. 146, арк. 14.
2. М. І. Кутузов. Документи.
3. Хижняк З. І. Киево-Могилянская академия.
4. Шабарашов И. А. Ученые пчеловоды России.
5. РГВИА, ф. 489, оп. 1, д. 2798, л. 150.
6. Загоруйко. "По страницам истории Одессы".

7. РГВИА, ф. 407, оп. 1, д. 2249, Высочайшие приказы 1797—1798 гг.
8. РГВИА, ф. 2, оп. 10, д. 1785, л. 224—225.
9. РГВИА, ф. 41, оп. 1/199, д. 451, л. 21—52.
10. Прокопович П. О гнильце // Земледельческий журнал, 1827, № 19.

Zevahin L.

KYIV MOHYLA ACADEMY IN THE LIFE OF FAMOUS UKRAINIAN SCIENTISTS AND BEE-MASTER P. I. PROCOPOVICH

There are a lot of worldwide famous among graduates of Kyiv Mohyla academy. One of them is inventor of framed hive, founder of the first Russian bee-keeping apiculture school P. I. Procopovich. The studying of his life way and his work activity are very important now because the 2000 year have a name of Procopovich with honor to this invention.